

РОЗВИТОК ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ТРЕВЕЛ-ЖУРНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розглянуто другий (просвітницький) етап у розвитку української тревел-журналістики в Україні. Проаналізовано основні характеристики просвітницького етапу, вказано на провідних представників, основні жанри і тематику видань, зроблено узагальнюючі висновки щодо подальших перспектив такого типу видань.

Ключові слова: спеціалізоване видання, тревел-журнал, тревел-журналістика, періодизація тревел-видань.

Сьогодні інформативне обслуговування інтересів різних аудиторних груп, виконання функцій важливого каналу обміну інформацією – пріоритетні завдання спеціалізованої преси. Швидкий розвиток ринкових відносин привів до серйозних трансформацій як у структурі української преси, так і в підходах до її створення. Спеціалізований контент як особливий тип видання є актуальним для наукового дослідження, бо в сучасній світовій практиці вся вузькоспеціалізована інформація, на відміну від універсальної, розміщується в журнальних періодичних виданнях. Саме тому тревел-журнали стали важливою складовою сучасних мас-медіа як найбільш адаптивних до цього процесу типів періодичних видань, що викликані бурхливим розвитком масового туризму та зростаючою міграцією населення.

У зв'язку з недостатньою кількістю досліджень у галузі методології та теорії журналістики, спрямованої на зміцнення та розвиток тревел-журналів, вважаємо за доцільне вивчення витоків зародження тревел-видань в Україні. У свою чергу, популярність журналів-тревелогів та обмежена кількість досліджень із цієї проблеми зумовлює необхідність аналізу історичних етапів розвитку, структурно-типологічних і жанрово-тематичних аспектів тревел-журналів в Україні.

Дослідження принципів функціонування тревел-журналів, наукового осмислення здобутків минулих часів, теоретичного узагальнення позитивного досвіду літератури мандрів, визначення помилок, недоліків структури журналів для туристів необхідні для вдосконалення методики підготовки матеріалів до тревел-журналів.

Методологічним підґрунтям для аналізу жанрових і родових особливостей тревелогів, їхньої трансформації є дослідження в галузі теорії літератури М. Бахтіна, Ф. Білецького, С. Бройтмана, Е. Геймбуха, Т. Гундорової, І. Денисюка, Н. Калениченка, Н. Копилянської, Б. Кормана та ін. Серед наукових розвідок, присвячених проблемам жанру подорожі, виокремлюємо праці В. Гумінського, Н. Маслової, В. Михайлова, О. Скі-

біної, Е. Стеценка, М. Шадріної, Ш. Фішкіна і Р. Грея.

Питання типології досить повно опрацьовані в науковій літературі. Для опису типологічної структури преси подорожей та її трансформації основою стали розвідки таких дослідників, як А. Акопов, А. Алексєєв, А. Бочаров, А. Грабельников, Б. Єсін, Є. Корнілов, Д. Мурзін, Р. Овсепян, Є. Прохоров, М. Шкондін, М. Шостак та ін.

Процеси становлення та розвитку спеціалізованої преси в цілому раніше досліджувалися в наукових працях Б. Головка, А. Грабельникова, Є. Мордовської, Д. Мурзіна, П. Чукова та інших авторів.

Досліджуючи історичний аспект журналів мандрів, ми зверталися до фундаментальних праць з історії журналістики таких науковців, як Е. Ахмадулін, А. Беспалова, Ю. Лучинський, Р. Овсепян, А. Станько та ін.

Мета статті – проаналізувати основні характеристики просвітницького етапу тревел-журналістики; визначити провідних представників, основні жанри і тематику видань.

Варто відзначити, що в останнє десятиліття зріс інтерес до історико-типологічного вивчення сучасної та зарубіжної періодики в дисертаційних роботах. Втім журналі-тревелоги та їхні численні різновиди ні на рівні системи, ні на рівні окремих видань поки не здобули ґрунтового наукового висвітлення. На цю тему наявні невеликі публікації або згадування в загальному контексті розгляду типології сучасних журналів. Однак праць, присвячених більш детальному вивченню тревел-журналів, що входять до цього сегмента видань відповідно до їх тематичного спрямування, не достатньо.

“Журнали-тревелоги”, або журнали мандрів, і сьогодні є перспективним і актуальним сегментом преси подорожей в Україні та світі, оскільки пізнання світу – іманентна потреба людини, тому люди подорожували завжди, як писав експерт Всесвітньої туристичної організації Джафар Джафарі у праці “Феноменологія туризму”. Про це свідчать записи стародавніх народів, які населяли Середній і Далекий Схід, Середземномор'я. Історія доводить, що представники панівної

верхівки у Греції, Римі та Китаї часто відправлялись у поїздки для розваг, знайомства зі світом, із торговельною чи дипломатичною метою.

У світовій літературі з давнього часу наявний жанр тревелогу (англ. travelogue, від англ. travel – дорога, мандрівка, подорож на транспорті, пов'язана з великими територіальними переміщеннями, і грец. logos – слово, вчення, наука – розповідь про мандрівку, подорож). Існує в англійській і інше значення подорожі – journey, пов'язане з дорогою.

Існують різні варіанти написання цього терміна українською мовою – “травелог” і “тревелог”. На український ґрунт цей термін потрапив у 2001 р. з книгою О. Еткінда “Росія і Америка в травелогах і інтертекст” [7].

Оскільки “Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English” подає travelogue (British English), що читається як тревелог, і travelog (American English) – travelog(ue) – фільм, книга чи лекція про місце відвідувані або з досвіду мандрівника; читається як тревелог або тревелаг [8, с. 1385], тому вважаємо за доцільне в дослідженні вживати термін “тревелог”.

На відміну від терміна “тревелог”, слово “подорож” (мандрівка, поїздка, яку здійснює людина) має нечітку, об’ємну та розмиту структуру, адже слово “подорож”, “мандрівка” позначає одночасно і поїздку, і книгу про поїздку, тому ми послуговуємося словосполученнями “література подорожей”, “література мандрів”, або “книга мандрів”, “книга подорожей”, “книга подорожніх нарисів”.

В американському літературознавстві існують такі синонімічні жанрові назви “travel book” і “book of travel”. Слово “тревелог” вживається дуже широко і відразу вказує на письмову фіксацію того, що в цій поїздки сталося.

Типологічно тревелоги беруть початок від літератури подорожей. Поважне місце тревелоги посідали з часів античності, фундаторами традиції докладно, в найменших деталях описувати свої подорожі можна назвати греків і арабів. Фактично вони створили дорожні нотатки, у яких автор ставив за мету розповісти читачеві, де був, що бачив; описи переживань героя, психологізм відходили на другий план. “Батьком традиції описувати вдома досвід, отриманий під час закордонних подорожей, вважається давньогрецький мандрівник Геродот” [2, с. 496].

Подорожі, мандрівництво існують в Україні з часу, коли вона почала пізнавати світ – і світ пізнавати Україну, а отже, український тревелог – жанр літературної подорожі (мандрівки), генетично висхідний із часів Київської Русі.

Термін твору про подорож упродовж віків мав багато трансформацій, ще й сьогодні в Україні існує одночасне вживання кількох термінів.

Виникнення та функціонування журналів-тревелогів в Україні як самостійного напрямку відбувалося не послідовно, багатовимірною, що зумовлювалося політичним устроєм держави. Розподіл України на територіальні частини та її перебування під егідою інших держав не могло не позначитися на подорожній періодиці, яка стала своєрідним індикатором тогочасних політичних реалій. Крім того, історичний шлях розвитку тревелогів тісно пов’язаний із етапами розвитку туризму.

Туризм (від франц. tourisme < tour – обхід, об’їзд) – мандрівка у вільний час, один із видів активного відпочинку [6, с. 691].

Для багатьох це не тільки прогулянка, а вид спорту – подорожі, у яких розвага та відпочинок поєднуються з пізнавальними цілями. Турист – людина, яка займається туризмом, мандруючий відпочивальник, котрий задовольняє свою допитливість. “Турист – особа, яка здійснює подорож Україною або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов’язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін” [3, с. 118–120].

На початковому етапі елітарного туризму до 1841 р. преса друкувала поодинокі твори мандрівників, переважно професіоналів: письменників, істориків, етнографів. Так, першою європейською науковою краєзнавчо-етнографічною працею про українців була праця “Образи Русі Червоної” (1811) талановитого польського етнографа Гната Червінського, який із симпатією ставився до українського народу й тривалий час вивчав звичаї українського населення Галичини.

Автором ряду тревел-публікацій був пристрасний письменник-мандрівник Іван Вагилевич – один із найбільших авторитетів у галузі дослідження давньої української історії. У роки перебування у Львівському університеті (1830–1837) І. Вагилевич здійснив ряд подорожей краєм, зібрав фольклор та етнографічні матеріали, відвідав історичні пам’ятки, провів археологічні дослідження. Він щороку по кілька разів мандрував у Карпати. На основі зібраних матеріалів вивчав життя автохтонних (корінних) мешканців українських Карпат – бойків, гуцулів і лемків. У нарисі (1843) про так звані берди, або скелі, біля Урича, що за кілька кілометрів від Дрогобича, І. Вагилевич описує ландшафт Урича та широкі обрії, що відкриваються з висоти його скель, створюють ілюзію мандрів Бойківщиною та Прикарпаттям.

Другий етап становлення туризму як галузі – просвітницький період – із 1841 до 1914 рр. став часом виникнення перших туристських організацій на території Російської й Австро-Угорської імперій, він характе-

ризувався окремими прикладами використання екскурсій, походів, подорожей із метою освіти та збирання науково-географічної, краєзнавчої інформації про різні райони та рідний край.

У 1896 р. з ініціативи віденської “Робітничої газети” було створено туристське товариство “Друзі природи”, що зініціювало виникнення туристських гуртків по всій території Австро-Угорщини, під владою якої було й Прикарпаття. Тоді ж розпочинається активне рекреаційне освоєння Криму, Карпат.

Туризм і екскурсії значною мірою сприяли виконанню соціальних програм, тому не випадково найактивніше їх використовували демократичні верстви населення й інтелігенція – з метою вивчення національно-культурного надбання українського народу, його історії, традицій. Тогочасна українська преса сприймалася як знаряддя суспільної освіти, тому наукові, науково-популярні часописи були авторитетними (їх ще можна назвати опінієтворчими), а дописувачами були представники інтелектуальної еліти (І. Вагилевич, Я. Головацький, І. Нечуй-Левицький, О. Партицький, І. Франко та його син П. Франко).

Постійно здійснював подорожі краєм Омелян Партицький (1840–1895) – “многозаслужений діяч на полі руської літератури і в житті національним”. Про подорож у Карпати в 1873 р. трьох українських мандрівників О. Партицький розповів на сторінках свого часопису “Газета шкільна”. У 1878 р. він звернувся до краян, мешканців Львова, з пропозицією розширити місця для прогулянок, прокласти нові маршрути відпочинку, зайнятися вивченням рідного краю, наслідуючи в цьому аспекті досвід жителів таких європейських міст, як Краків, Відень, де для відпочинку широко використовують околиці.

Археологічний і краєзнавчо-етнографічний матеріал, зібраний та узагальнений О. Партицьким, став основою серії науково-популярних статей “Образи Руси Галицької”, рукопису “Подорожньо-етнографічні записки” (1887) та етнографічного опису “З життя волинського люду” (60–70-ті рр. ХХ ст.), що зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України. Популярними були нариси “Образ Поділля” та “Руїни стародавніх замків на Поділлі” з майстерними замальовками подільської ріднини, розкиданих по ній сіл, описами плодючих земель, степу, його фауни та флори, а також картин Поділля понад берегами річок.

О. Партицький розробив також маршрут для подорожі в околицях Львова: Рава-Руська – Домажир – Страдч – Шкло – Верещиця – Крехівський монастир – Глинське – Завадів. Про найважливіші пам’ятки і події він розповідав у розвідках-нарисах: “Жерло Парашка”, “Камінь Св. Петра”, “Крехівський монастир”, “Могила Остапова”, “Страдецька

печера”. Історико-археологічні дослідження пам’яток автор доповнював зібраними у навколишніх селах легендами та переказами.

Значну частину свого життя присвятив подорожам письменник І. Нечуй-Левицький. Перебуваючи у 1866–1878 рр. на педагогічній роботі в містах Каліш і Седлець (нині – Республіка Польща) та Кишиневі (до 1885 р.), він бував у Варшаві, об’їхав значну частину польської території та Молдавії; крім українського Поділля, добре знав Волинь. На шпальтах львівського часопису “Правда” у 1872 р. з’явився перший його подорожній нарис “Мандрівка на українське Підлясся”. У 1884 р. І. Нечуй-Левицький був у Шавнику, курортному містечку на крайньому заході Лемківщини. Враження від цієї подорожі лягли в основу нарису, що було надруковано у львівській газеті “Діло” і який потім вийшов окремим виданням. Ознайомившись з пам’ятками культури, мовою та побутом лемків, а також з давніми хрестами та церквами, з рукописним Євангелієм 1542 р., проаналізувавши особливості лемківського одягу, І. Нечуй-Левицький робить висновок про зв’язок Лемківщини з історією та культурою Наддніпрянської України.

Здійснюючи ще в ранньому дитинстві, а пізніше учнем Дрогобицької гімназії та студентом Львівського університету мандрівки Прикарпаттям й Карпатами, І. Франко збачував велике науково-пізнавальне й патріотично-виховне значення подорожей. У 1883 р. І. Франко організував “Кружок етнографічно-статистичний для студювання життя і світогляду народу”, згодом “Кружок для устроювання мандрівок по наших краю”. Результатом його постійних мандрівок стали численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів.

Національно-культурне відродження 60-х рр. ХІХ ст. у Галичині характеризувалося консолідацією молоді навколо українсько-руської національної ідеї, що насамперед викликало в неї бажання організувати мандрівки Галичиною з метою вивчення історії, мови, побуту народу. У газетах 80-х рр. ХХ ст. збереглися матеріали про мандрівки студентської молоді. Зокрема, влітку 1883 р. 20 молодих людей зі Станіслава, Коломиї, Перемишля, Сокаля, Тернополя, Відня здійснили похід за маршрутом Станіслав – Миявський Скит – Надвірна – Делятин – Микучин – Коломия. Друга подорож 1884 р. була організована “Кружком для устроювання мандрівок по наших краю” при “Академічній братстві”, створеному в листопаді 1883 р. Було засновано ряд місцевих комітетів, що мали приймати туристів, опубліковано в часописах відозву й інформацію про підготовку подорожі, а також видано гумористичну програму походу, складену Іваном Франком. Мета мандрівки полягала в озна-

йомленні зі стрийсько-коломийським Підгір'ям.

З ініціативи “Статистичного кружка” при “Академічному братстві” 1885 р. була проведена третя мандрівка Поділлям, у якій брали участь 25 студентів університетів Львова, Кракова, Чернівців, Відня, чимало членів різних товариств. Для кожного учасника походу були підготовлені програма і карта маршруту.

Четверту подорож “Академічне братство” організувало в 1886 р. Турчанщиною. У ній брали участь такі громадсько-політичні діячі, як Кирило Трильовський, Євген Петрушевич. П'ятий похід 1887 р. пройшов по Золочівщині й Сокальщині. Шоста мандрівка влітку 1888 р. пролягала зі Станіслава на Коломию – Печеніжин – Яблунів – Косів – Яворів – Снятин. У ній взяли участь 38 осіб.

Отже, у другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях був пріоритетним народознавчий аспект туризму, його учасники для любителів мандрівок видавали статті, нариси, монографії з туристсько-краєзнавчої проблематики. Серед них найбільшу популярність мали “Туристка” Альфреда Будзиновського, “Прогулянки в наші гори” Тараса Франка, “Галицьке краєзнавство” Юліана Целевича, “Опис рідного краю” та “Мала географія України” Романа Заклинського, “Провідник по Галичині” Мечислава Орловича.

Дослідниця Віра Білоус оприлюднила відомості про народну культуру та побут населення Боснії у подорожніх замітках військовослужбовців-українців 70–80-х рр. XIX ст. Військовий протопресвітер К. Куницький і відомий письменник А. Чайковський, перебуваючи у дев'яти місцях Боснії, описали побут і культуру місцевих жителів у ряді опублікованих подорожніх нотатках [1, с. 211].

Регулярна видавнича діяльність українських тревел-журналів розпочалася наприкінці XIX ст. зі становленням і розвитком туризму. Так, 30 томів “Записок Товариства Татранського” було опубліковано до 1910 р. [4, с. 80–81].

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. в Ялті виник “Гурток шанувальників природи, гірського спорту і Кримських гір”, що чимало зробив для розвитку основ туризму. Одним із перших, хто організував для 25 студентів навчально-наукову туристсько-краєзнавчу поїздку в 1876 р. до Криму, був професор геології Новоросійського (Одеського) університету М. Головінський.

У 1890 р. в Одесі організувався “Кримський гірський клуб”, відділення якого згодом відкрили в Ялті, Севастополі, Катеринославі, Феодосії. “Кримський гірський клуб” зібрав навколо себе ентузіастів вивчення Криму і поставив завдання видавати ці матеріали з метою популяризації Криму, як туристського району Російської імперії. Се-

ред 15 членів правління вчені, лікарі, юристи, відомі дослідники; автор багатьох наукових праць гірський інженер Л. Волинський був обраний головою “Кримського гірського клубу”.

Клуб розпочав збір даних з археології, географії, геології, етнографії, історії Криму, для їх видання було започатковано публікацію журналу. З 1891 до 1915 р. друкованим органом товариства був часопис “Записки Кримського гірського клубу”. Спеціалізований журнал містив енциклопедичний науковий матеріал: звіти експедицій, описи маршрутів подорожей та екскурсій, рецензії на краєзнавчі видання про Крим; публікував доповіді про історію, етнографію Криму, зроблені на засіданнях (упродовж 25 років було опубліковано 113 доповідей членів клубу) [5, с. 131].

Спрямованість науково-популярного видання не змінилася за всі 25 років їхнього існування: журнал ознайомлював читачів із природою, історією, етнографією Криму, а пізніше, коли клуб став називатися “Кримсько-Кавказьким гірським клубом”, і Кавказу. За весь час видання “Записок...” незмінно витримувалося стратегічне спрямування на популяризацію природи та туризму в Криму, згодом Кавказу. Публікаціям про зарубіжні гірські системи і туризм в інших державах відводилося вкрай обмежене місце.

Підбиваючи підсумки двадцятип'ятирічної діяльності клубу в журналі “Записки Кримсько-Кавказького гірського клубу” в 1915 р., М. Познанський писав про завдання клубу, що мав розтопити “крижані стіни злочинної байдужості” до свого краю і спонукати російських туристів “до пізнання красоти багатств своєї великої батьківщини” тоді, “коли туризм і вітчизнознавство були порожніми, далекими звуками, коли про масові екскурсії і не мріяли навіть, а такі віддалені від центру області, як Крим і Кавказ, були для більшості в повному розумінні “terra incognita”.

У структурі клубу функціонувало екскурсійне бюро (Ялта), що організувало пішохідні екскурсії, розробляло описи маршрутів і екскурсій, рекомендації екскурсантам щодо методики вибору маршрутів і об'єктів екскурсій. Члени клубу підготували спеціальні путівники для екскурсій без провідників по 50 маршрутах Ялтинського й Алуштинського районів. Видання “Сборника Ялтинського відділення Кримського горного клубу” мало додатки з детальними екскурсійними картами Південного берега Криму.

У 1912 р. М. Боровко опублікував нарис “Тепе-Кермен”, у якому виклав результати двох експедицій печерами Криму, під час яких підраховали кількість печер, зробили фотографічні знімки. У статті І. Волошина та М. Клепініна “Пещерное наследие Бакла в

Криму” детально описано експедицію до штучних печер зникаючого поселення Бакли.

М. Мельников видав путівник, за яким можна було ознайомитися з Кримом: було подано детальні описи 18 маршрутів в екіпажах, 50 пішохідних і верхових екскурсій південним берегом Криму. Знавець і шанувальник кримської природи, професор М. Голівкінський видав повніший і точніший путівник Кримом.

В Одесі екскурсійні організації випускали спеціалізований туристичний часопис: “Школьные экскурсии и школьный музей”.

Головною туристичною організацією в Росії був турінг-клуб “Товариство велосипедистів-туристів” (ТВТ), створений у 1895 р. Офіційний друкований орган ТВТ – журнал “Велосипед”.

Висновки. Отже, другий (просвітницький) етап розвитку тревел-журналістики в Україні характеризується такими ознаками:

- тематичним підґрунтям тревел-видання і тревел-матеріали в пресі за тематичну основу беруть інформацію про екскурсії, походи, подорожі із метою освіти та збирання науково-географічної, краєзнавчої інформації про різні райони та рідний край;
- нерідко туристичні видання є невід’ємною складовою діяльності туристичних товариств, гуртків та осередків;
- з метою вивчення національно-культурного надбання українського народу, його історії та традицій, українська інтелектуальна еліта використовувала у своїй діяльності туризм і екскурсії, що значною мірою сприяли виконанню найрізноманітніших соціальних програм;
- основою багатьох туристичних науково-популярних статей ставав археологічний і краєзнавчо-етнографічний матеріал, зібраний та узагальнений відомими українськими публіцистами і письменниками;

- регулярна видавнича діяльність українських тревел-журналів розпочалася наприкінці XIX ст. зі становленням і розвитком туризму.

Перспективним напрямом подальших досліджень у галузі тревел-журналістики вважаємо аналіз наступних етапів розвитку тревел-видань в Україні.

Список використаної літератури

1. Білоус В. Народна культура та побут населення Боснії у подорожніх замітках військовослужбовців-українців 70–80-х рр. XIX ст. / В. Білоус // Проблеми слов’янознавства. – 2002. – Вип. 52. – С. 211–230.
2. Вайшенберг З. Журналістика та медіа: довідник / Зігфрід Вайшенберг, Ганс Й. Кляйнштойбер, Бернгард Пьорксен; [перекл. з нім. П. Демешко та К. Макєєв; за заг. ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк]. – К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. – 529 с.
3. Долматов Г. Международный туристический бизнес: история, реальность и перспективы / Г. Долматов. – Ростов н/Д.: Феникс, 2001. – 320 с.
4. Кузнецова О. Засоби масової комунікації / О. Кузнецова. – Л., 2005. – 200 с.
5. Молочко Є. Пам’яткоохоронна справа в Криму в другій половині XIX – на початку XX ст. як складова екскурсійної діяльності наукових товариств [Електронний ресурс] / Є. Молочко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Spdr/2010_7/123-135.pdf.
6. Сучасний словник іншомовних слів / [укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
7. Эткинд А. Толкование путешествий. Россия и Америка в травелогах и интертекстах / А. Эткинд. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 483 с.
8. Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English, sixth edition, Oxford University Press, 2000. – 1780 p.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012.

Полежаев Ю.Г. Развитие просветительской тревел-журналистики в Украине (середина XIX – начало XX века)

В статье рассматривается второй (просветительский) этап в развитии тревел-журналистики в Украине. Проанализированы основные характеристики просветительского этапа, акцентируя внимание на ведущих представителях, основные жанры и тематика изданий, сделаны обобщающие выводы касательно дальнейших перспектив такого типа изданий.

Ключевые слова: специализированное издание, тревел-журнал, тревел-журналистика, периодизация тревел-изданий.

Polyezhaev Y. The Development of Enlightenment Travel Journalism in Ukraine (middle XIX – beginning of XX century)

The article describes the second (Enlightenment) stage in the development of travel journalism in Ukraine. The author analyzes the main characteristics of enlightenment phase, points up the leading representatives, main genres and question areas of the publications, deduces the prospects for this type of publications.

Key words: specialized publication, travel magazine, travel journalism, periodization of travel publications